

Iwona BENENOWSKA

WSP Bydgoszcz

**ORZECZENIA SYNTETYCZNE
KONSTYTUUJĄCE ELEMENTARNE STRUKTURY ZDANIOWE
I WYRAŻAJĄCE RELACJĘ POZBAWIANIA ŻYCIA CZŁOWIEKA
PRZEZ CZŁOWIEKA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE**

Czasowniki pełniące funkcję tytułowych orzeczeń zostały wybrane ze *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka. Przez elementarne struktury zdaniowe (ESZ) rozumiem (za A. Otfinowskim, 1982:8–9, 1986:71–72) struktury z wykładnikiem „jednego tylko predykatu”, funkcjonującym jako orzeczenie syntetyczne bądź główny semantycznie człon orzeczenia analitycznego. Tak pojęta ESZ nie może zawierać w sobie innej struktury zdaniowej, „nawet w postaci zredukowanej do argumentu” (A. Otfinowski, 1986:72). Taki wymóg nałożył też wcześniej A. Bogusławski na „podstawowe wyrażenia predykatywne” (1974:45). Terminy: „argument”, „predykat”, „struktura predykatowo-argumentowa” (krótko: „zdarzenie” – za A. Otfinowskim, 1982:116) dotyczą planu treści, zaś w planie wyrażania mówi się o „wykładnikach” tych członów planu treści. Można tu przywołać podobne odróżnienie u S. Karolaka: argument–wyrażenie argumentowe, predykat–wyrażenie predykatywne, struktura predykatowo-argumentowa–wyrażenie predykatowo-argumentowe (1984:21, 22, 40, 41).

Uwzględniłam tylko takie czasowniki, które w funkcji orzeczeń otwierają pozycje dla wykładników argumentów osobowych będących członami relacji pozbawiania życia (mam tu na myśli świadome działanie człowieka na człowieka). Są to zawsze:

– *udusił* – *wyduślił* – *zadusił*, *rźnie* – *narznął* – *wyrznął*, *topi* – *natopił* – *utopił*,
truje – *otruł* – *wytruł*.

Analizę semantyczną orzeczeń opieram na definicjach odpowiednich haseł czasownikowych w podstawowych słownikach języka polskiego (podaję wraz ze skrótami):

Mały słownik języka polskiego pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej
i Z. Łempickiej (MSJP),

Słownik frazeologiczny języka polskiego S. Skorupki (SFJP),

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego (SJPD),

Słownik poprawnej polszczyzny pod red. W. Doroszewskiego (SPP),

Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich pod red. K. Polańskiego (SSG),

Słownik współczesnego języka polskiego pod red. B. Dunaja (SWJP).

Ze względu na **rodzaj informacji** zawartej w orzeczeniach wyodrębnionego zbioru da się wyróżnić przede wszystkim:

1) orzeczenia nie zawierające informacji o sposobie pozbawiania życia:

*dziesiątkuje I*¹⁶ – *zdziesiątkował I*, *eksterminuje*, *likwiduje* – *zlikwidował*, *linczuje* – *zlinczował*, *masakruje* – *zmasakrował*, *morduje* – *po-mordował* – *wymordował* – *zamordował*, *szlachtuje* – *zaszlachtował*, *traci* – *stracił*, *uziemił*, *zakartrupił*, *zgladził*,

2) orzeczenia informujące o sposobie pozbawiania życia:

a) o rodzaju **narzędzia czynności**¹⁷

dziesiątkuje II – *zdziesiątkował II* (broń palna: rewolwer, karabin...¹⁸), *gazuje* – *zagazował* (gaz), *gilotynuje* – *zgilotynował* (gilotyna), *kamienuje* – *ukamienował* (kamienie), *krzyżuje* – *ukrzyżował* (krzyż¹⁹), *rąbie* – *wyrąbał* – *zarąbał* (broń sieczna: szabla, miecz..., rzadziej: karabin maszynowy²⁰), *rozwalil* (broń palna: rewolwer, ka-

¹⁶ Zob. przypis 1.

¹⁷ Chodzi tu o „instrument” jako jeden ze „środków czynności” w ujęciu M. Grochowskiego (1975:38) lub jako jeden z „argumentowych środków realizacji” (Aśr) w rozumieniu A. Otfinowskiego (*op.cit.*, s. 29–30).

¹⁸ Zob. przypis 1.

¹⁹ Jest on jednym z „Aśr pomocniczych” czyli „służących pośrednio osiągnięciu celu, to znaczy, że ich udział w zdarzeniu (to, co się z nim dzieje) nie wywołuje bezpośrednio zmian w patiensie” (A. Otfinowski: *op.cit.*, s. 26).

²⁰ Zob. przypis 6.

rabin...²¹), *stuknął* (broń palna: rewolwer, karabin...²²), *ścina – ściął* (narzędzie kata służące do ścinania głowy: miecz, topór, gilotyna²³), *wiesza – powiesił* (stryczek umocowany do szubienicy, gałęzi, latarni...²⁴), *wycina – wyciął* (broń sieczna: szabla, miecz...), *wyklął* (broń sieczna: szabla, miecz...), *wykosił* (karabin maszynowy²⁵), *wysiekl* (broń sieczna: szabla, miecz..., rzadziej: karabin maszynowy²⁶);

b) o rodzaju uszkodzenia ciała powodującego śmierć, a przez to (**pośrednio**) **implikującego** środek czynności:

skalpuje – oskalpował (nóż).

Z tym podstawowym podziałem **krzyżują się** inne, na przykład ze względu na **jednostkowość** i **zbiorowość** patiensia. Mamy więc z jednej strony orzeczenia typu: *dziesiątkuje, gilotynuje, kamieniuje, krzyżuje, linczuje, wiesza...*, z drugiej zaś strony: *wyrąbał, wyciął, wyklął, wykosił, wysiekl...*, a także *eksterminuje, gazuje* implikujące jako patiensia całą grupę (całe grupy) ludności. Inne są pod tym względem **obojętne**.

Analogiczny podział można zastosować ze względu na **agensa**. **Jednostkowość** argumentu osobowego w tej funkcji implikują: *gilotynuje, rozwalil, stuknął, ściął, stracił, powiesił*, zaś **zbiorowość**: *eksterminuje, kamieniuje, linczuje* i chyba też *dziesiątkuje*. Inne orzeczenia są tu **obojętne**.

Pewne podzbiory omawianego zbioru orzeczeń da się przeciwstawić, biorąc pod uwagę **legalność** bądź **nielegalność** działań wyrażanych przez te orzeczenia. **Legalność** (= działanie na mocy prawa, czasem samozwańczego, na mocy wyroku) implikują:

²¹ Zob. przypis 7.

²² Zob. przypis 8; zob. też cecha semantyczna frazy nominalnej w dopełniaczu przy *stuknął* w SSG.

²³ Zob. SJPSz: 'zabić kogo przez odcięcie mu głowy'. Por. też SSG, SFJP (znaczenie 2.), MSJP (znaczenie 3.) i SWJP (znaczenie 3.), SJPD (jak SSG). W definicjach słownikowych nie mówi się o narzędziach wykonywania czynności, nie występują też one w przykładach.

²⁴ Zob. *wieszać* w SFJP: 3. 'w. kogo na szubienicy, na gałęzi, na latarni' i SJPD: 2. 'uśmiercać kogo za pomocą stryczka umocowanego do szubienicy [...]'].

²⁵ Słowniki nie uwzględniają w definicjach rodzaju broni używanej przy czynności nazwanej tym czasownikiem, ale w przykładzie w SJPD pojawia się „karabin maszynowy” ('Ludzi w. karabin maszynowy').

²⁶ Zob. też przykłady w SPP: 'Kawaleria wroga w. szablami. W. cały oddział z karabinu maszynowego'.

dziesiątkuje – zdziesiątkował, gazuje – zagazował, gilotynuje – zgilotynował, eksterminuje, kamieniuje – ukamienował (dawniej, w niektórych społecznościach), krzyżuje – ukrzyżował, może też likwiduje – zlikwidował: rozwalil: stuknął: uziemił, skalpuje – oskalpował, ścina – ściał, traci – stracił.

Nielegalność (bezprawność) implikują:

linčuje – zlinczował, morduje – pomordował – wymordował – zamordował, masakruje – zmasakrował, może też zgladza – zgladził.

Granica podziału nie jest tu ostra, można by działania na mocy prawa uzurpowanego (samozwańczego) uznać za **nielegalne**, bezprawne i wtedy na przykład *eksterminuje* znalazłoby się w tej drugiej grupie.

Z ostatnim podziałem wiąże się też opozycja: (wartościowany) **dodatkowo** – **ujemnie** lub **obojętny** pod tym względem. Chodzi oczywiście o system wartości w społeczeństwach cywilizowanych.

Ujemne wartościowanie implikują:

eksterminuje, kamieniuje – ukamienował (współcześnie), krzyżuje – ukrzyżował (współcześnie), linčuje – zlinczował, morduje – pomordował – wymordował – zamordował, masakruje – zmasakrował, skalpuje – oskalpował, szlachtuje – zaszlachtował.

Inne orzeczenia są pod tym względem **obojętne**, chociaż w określonych kontekstach (np. w walce z ciemnością, najeźdźcą) mogą nabierać zabarwienia dodatniego, por. np. *rozwalil, zlikwidował, stuknął, uziemił* (gestapowca). Podobnie – *wyciął, wykłął, wykosił, wysiekl* (wrogów w walce).

Dokładniejsze przedstawienie semantyki orzeczeń syntetycznych omawianego zbioru nie mieści się w ramach krótkiego referatu. Staralam się zasygnalizować najważniejsze problemy związane z opisem wyróżnionych orzeczeń.

Bibliografia

- Bogusławski A.: *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expressions with Special Reference to Polish Verbs*. W: *O predykcji. Materiały Konferencji Pracowni Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego*. IBL PAN, Zawoja 14–16 XII 1972. Wrocław 1974.

- Karolak S.: *Składnia wyrażen predykatywnych*. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa 1984.
- Mały słownik języka polskiego* pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej. Warszawa 1993.
- Otfinowski A.: *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych*. Bydgoszcz 1982.
- Otfinowski A.: *O elementarności i złożoności struktur zdaniowych (w ujęciu strukturalno-semantycznym)*. W: *Selected Problems in Linguistics*. BTN PWN, Warszawa–Poznań 1986.
- Otfinowski A.: *Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych*. Bydgoszcz 1986.
- Skorupka S.: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1967.
- Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa 1962–1967.
- Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka. Warszawa 1988.
- Słownik poprawnej polszczyzny* pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa 1993.
- Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* pod red. K. Polańskiego. Kraków 1990–1992.
- Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja. Warszawa 1996.

**THE SYNTHETIC PREDICATES CONSTITUTING ELEMENTARY
SENTENCE STRUCTURES AND EXPRESSING RELATION
OF KILLING A PERSON BY ANOTHER PERSON
IN MODERN POLISH**

Summary

This paper is devoted to a description of predicates opening positions for exponents of two personal arguments (functioning as Agent and Patient).

These are the following predicates: *dziesiątkuje* – *dziesiątkował*, *eksterminuje*, *gazuje* – *zagazował*, *gilotynuje* – *zgilotynował*, *kamieniuje* – *ukamienował*, *krzyżuje* – *ukrzyżował*, *likwiduje* – *zlikwidował*, *linczuje* – *zlinczował*, *masakruje* – *zmasakrował*, *morduje* – *pomordował* – *wymordował* – *zamordował*, *rąbie* – *wyrąbał* – *zarąbał*, *roz-*

wala – rozwalił, skalpuje – oskalpował, stuknął, szlachtuje – zaszlachtował, ścina – ściał, traci – stracił, uziemia – uziemił, wiesza – powiesił, wycina – wyciął, wykuł, wykosił, wysiekł, zakatrupia – zakatrupił, zgładza – zgładził.

The authoress distinguishes among them the predicates implying: the way of killing, one or a collective Patient: Agent, a legal or an illegal action of Agent, a positive or negative valuation.